

บทคัดย่อ

งานวิจัยท้องถิ่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทีมวิจัยและชุมชน เป้าหมายเป็นสำคัญ ซึ่งมีเป้าหมายของการวิจัยที่สำคัญคือ การพัฒนาการเรียนรู้ของคน เพื่อการนำไปสู่การเข้าใจสภาวะของตนเองเพื่อที่จะเข้าใจสิ่งอื่นๆ ตามมา ซึ่งอาจจะเป็นความเข้าใจต่อเนื้อหาของหัวข้อวิจัยที่กำหนดขึ้นนั้นเอง นี่คือข้อสรุปจากประสบการณ์ของหัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง รูปแบบการผลิตอาหารแบบผสมผสานด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน บ้านปลาย หมู่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอว้าปีปุ่ม จังหวัดมหาสารคาม

หากกระบวนการวิจัยเพียงเพื่อต้องการการตอบโจทย์งานวิจัยเท่านั้น ถือว่าไม่คุ้มค่าต่อการลงทุนแต่ถ้าเมื่อไหร่ที่ทีมวิจัยสามารถเข้าถึงการเรียนรู้ หรือ เทคนิคติดต่อของตัวเขาเองท่านถูกต้องแล้ว ก็จะสามารถตอบโจทย์งานวิจัยนั้นต่างหากมูลค่าที่ลงทุนจะแปรเปลี่ยนเป็นคุณค่าทันทีทันใด และมันจะคงอยู่ภายในใจ(จิตสำนึก)ของผู้ที่ร่วมปฏิบัติการวิจัยอย่างแน่นอน บทเรียนประสบการณ์ของทีมวิจัยครั้งนี้ เช่นเดียวกัน หากถามว่าเนื้อหานั้นได้ตอบโจทย์งานวิจัยหรือไม่ เพียงใด ส่วนตัวแล้วคิดว่าตอบแน่นอน จะมากน้อย ลึกซึ้ง แค่ใดตามความคาดหวังของแต่ละส่วนที่เกี่ยวข้องเท่านั้นเอง

ผลการศึกษาพบว่า ฐานอาหารที่สำคัญของชุมชน แบ่งออกเป็น 4 ฐานอาหารด้วยกัน 2 ประเภท ด้วยกัน ได้แก่

ประเภทที่ 1 ฐานการผลิตอาหารของครอบครัว แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- สวนหลังบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่เล็กๆ ที่แต่ละหลังค่าเรือนมีอยู่ในเขตบ้าน ซึ่งมีความสำคัญต่อการผลิตอาหารประเภทผักตามฤดูกาลและส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อกินมีกินในครัวเรือน
- แปลงนา เป็นแหล่งผลิตอาหารขนาดที่ใหญ่ที่สุดของครอบครัว และเป็นแหล่งผลิตที่สร้างรายได้หลักของครอบครัวและชุมชนด้วย

ประเภทที่ 2 ฐานการผลิตอาหารตามธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- ทรัพยากรป่าไม้ เป็นแหล่งอาหารแห่งหนึ่งที่คนในชุมชนได้อาศัยเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติตามฤดูกาล อาหารส่วนใหญ่ลูกเก็บไว้กินในครัวเรือน และบางส่วนกีบขายสร้างรายได้ด้วย
- ทรัพยากรแหล่งน้ำ เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติอีกแหล่งหนึ่งที่มีความสำคัญ สามารถผลิตอาหารได้ตลอดฤดูกาลและมีอาหารแตกต่างชนิดกันไป

เนื่องจากแหล่งผลิตอาหารมีทั้งต้องทำการผลิตและเก็บขึ้นเองตามธรรมชาติ จึงนำมาสู่การกำหนดรูปแบบการได้มาของอาหารในแต่ละครอบครัว โดยแบ่งตามการใช้ชีวิตรประจำวันของแต่ละครอบครัว ซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 1 กลุ่มครอบครัวที่มีการผลิตข้าว หAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติ และมีการซื้ออาหารกินเป็นหลัก จำนวน 13 ครัวเรือนจากการศึกษาทั้งหมด 62 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่ทำการผลิตอย่างเดียว คือ ข้าว ส่วนอาหารอื่นๆ จะซื้อกินเป็นหลัก และ มีสัดส่วนน้อยที่หAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติ นอกจากนี้ครอบครัวกลุ่มนี้ก็จะเป็นครัวเรือนขนาดเล็ก มีผู้อาศัยประมาณ 1 – 2 คน ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ 1 คนและเด็กที่อยู่ด้วยกัน บางครอบครัวทิ้งลูกไว้กับยาย ส่วนสามาชิกครอบครัวคนอื่นๆ ก็ไปรับจ้าง เมื่อถึงฤดูกาลทำนาจึงหยุดรับจ้างและมาผลิตข้าวเท่านั้น

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 2 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลูกผักสวนครัวไว้กินในครัวเรือน เหลือกินขายเป็นรายได้ และมีการซื้ออาหารกินเป็นส่วนใหญ่เฉพาะฤดูกาลผลิต (ปีกadamและเก็บเกี่ยว) กลุ่มครอบครัวเหล่านี้มีจำนวน 36 ครัวเรือน จากการครอบครัวที่เก็บทั้งหมด และ เป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในชุมชน รายได้หลักของคนเหล่านี้จะอยู่ที่การขายข้าว มีที่ทำกินเยอะมากกว่า 20 ไร่ ขนาดครอบครัวจะใหญ่ขึ้นกว่ากลุ่มแรก ประมาณ 2 – 4 คน (รวมเด็กด้วย) ขนาดกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะมีรายได้เสริมจากลูกหลานที่ไปรับจ้างแบบถาวรส่วนมาให้ครอบครัว ขณะนั้นรายได้จากการขายข้าว การปลูกผักสวนครัวไว้กิน การหAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติน้ำทึบตามฤดูกาล จึงทำให้คนกลุ่มนี้มีโอกาสในการพึ่งตนเองได้มากกว่ากลุ่มแรก แต่ต่อไปยังไร์ก็ตามยังมีการซื้ออาหารกินเป็นหลักในฤดูกาลผลิต

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 3 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงกบ เลี้ยงปลาไว้กินในครัวเรือน และ มีการซื้ออาหารที่ผลิตไม่ได้ในครัวเรือน กลุ่มนี้มีสัดส่วนเท่าๆ กับกลุ่มแรก คือ จำนวน 13 ครัวเรือน กลุ่มนี้จะผลิตอาหารกินเองในครัวเรือน มีทักษะการผลิตอาหาร เช่น ทักษะการเพาะพันธุ์ปลา กบ และ ทักษะการเก็บเมล็ดพันธุ์ เพาะเบี้ยกล้า และ การปลูกเพื่อกินและสร้างรายได้ในครัวเรือน กลุ่มนี้มีครอบครัวที่มีตั้งแต่ 2 คน จนกระทั่งถึง 4 – 5 คน และ เป็นกลุ่มที่ขยัน มีที่ดินเยอะ และ มีกระบวนการสอนลูกหลานเพื่อทำการผลิตด้วย

นอกจากนี้ยังมีการศึกษารายจ่ายด้านอาหารเมื่อแยกแยกตามรูปแบบการผลิตอาหารของแต่ละรูปแบบนั้น มีรายจ่ายเรื่องอาหารเป็นอย่างไร ผลการศึกษาเป็นดังนี้

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 1 กลุ่มครอบครัวที่มีการผลิตข้าว หAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติ และมีการซื้ออาหารกินเป็นหลัก จำนวน 13 ครัวเรือน มีรายจ่ายค่าอาหารต่อปี ประมาณ 364,424 บาท เฉลี่ยจำนวน 2,336 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน สาเหตุที่มีรายจ่ายสูง เพราะมีการผลิตอาหารหลัก คือ ข้าวเท่านั้น ขณะนี้มีอาหารอื่นๆ ได้มาเพราการซื้อ และ บางครัวเรือนมีข้าวไม่พอกินตลอดปี ต้องมีการกู้ข้าวถูกเงินมาซื้อข้าวกิน หรือหากถูกข้าวเกี้ยเป็นหนี้ข้าว ทำการผลิตน้อยค่าใช้จ่ายจึงสูง

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 2 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หAOยูหAgนตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลูกผักสวนครัวไว้กินในครัวเรือน เหลือกินขายเป็นรายได้ และมีการซื้ออาหารกินเป็นส่วนใหญ่เฉพาะฤดูกาลผลิต (ปีกadamและเก็บเกี่ยว) กลุ่มครอบครัวเหล่านี้มีจำนวน 36 ครัวเรือน มีรายจ่ายค่าอาหารต่อปี ประมาณ 661,855 บาท เฉลี่ย 1,532 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน ถือว่าค่าเบี้ยน้อยมากในการซื้ออาหารรับประทานใน

ครัวเรือน ซึ่งมีสาเหตุมาจากคนในกลุ่มครอบครัวนี้มีความแตกต่างกันสูง เช่น บางครอบครัวก็ไม่ซื้ออาหารกินเลย เพราะทุกอย่างผลิตได้และขายมีรายได้ แต่ไม่ต่อเนื่องเท่านั้น มีรายได้หลักที่สามารถพึ่งพาได้ บางครอบครัวซื้อบ้างเป็นครั้งคราว หรือซื้อบ่อยแต่เป็นอาหารที่ผลิตเองไม่ได้ เช่น ผงชูรส น้ำปลา และ อื่นๆ เป็นต้น

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 3 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หาอยู่ท่ากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงกัน เลี้ยงปลาไว้กินในครัวเรือน และ มีการซื้ออาหารที่ผลิตไม่ได้ในครัวเรือน กลุ่มนี้มีสัดส่วนเท่าๆ กันกลุ่มแรก คือ จำนวน 13 ครัวเรือน มีรายจ่ายค่าอาหารต่อปี ประมาณ 192,355 บาท เฉลี่ยจำนวน 1,233 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน เป็นกลุ่มที่ผลิตอาหารเองทั้งหมด และมีรายได้จากการผลผลิตอย่างต่อเนื่อง อย่างน้อยวันละ 200 บาท ฉะนั้นรายจ่ายเพื่อการซื้ออาหาร ไม่ใช่เงินที่กู้ยืมมา แต่เป็นรายได้ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันนั้นเอง ซึ่งถือว่ากลุ่มครอบครัวนี้มีศักยภาพในการซื้ออาหาร และ มีรายได้เก็บออมอย่างต่อเนื่อง

แต่อย่างไรก็ตามปัญหาในการผลิตอาหารเพื่อความยั่งยืนนี้ยังเป็นปัญหาที่สำคัญ เพราะการใช้ฐานอาหารตามธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงการพื้นฟูและรักษา หรือ แม้แต่กระบวนการผลิตอาหารที่ไม่ได้คำนึงถึงสุขภาพ แต่เน้นการผลิตเพื่อขายให้ได้บริโภคสูง เน้นการขายสร้างรายได้ สิ่งเหล่านี้ยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาการผลิตอาหารให้เกิดการผสมผสานและยั่งยืน เมื่อกลุ่มวิจัยค้นพบทั้งด้านที่เป็นศักยภาพและปัญหาแล้ว ก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาโดยการแบ่งกลุ่มนักวิจัยออกเป็นกระทรวงต่างๆ โดยจำลองตามระบบการบริหารของประเทศ แบ่งออกเป็น 6 กระทรวง ได้แก่ กระทรวงบอกรถกู้ส่วนกลาง (ศึกษาธิการ) กระทรวงอยุคเมืองสุข (สาธารณสุข) กระทรวงเชื้ออยุ่ทำกิน (เกษตร) กระทรวงนาบทเบี้ย (คลัง) กระทรวงอัคแพงเบี้ยและประชาน (มหาดไทย) และ กระทรวงรักษ์ป่าแพงน้ำ (สิ่งแวดล้อม) ในแต่ละกลุ่มกระทรวงก็จะมีการพัฒนาเป้าหมายที่ต้นของอย่างให้ชุมชนไปให้ถึง และมีการวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยแบ่งเป็นแนวทางที่ชุมชนสามารถจัดการได้และจัดการไม่ได้

ผลกระทบที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน กระทรวงนาบทเบี้ย ต้องทำหน้าที่บริหารกองทุนสวัสดิการชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นก่อนงานวิจัย แต่ผลกระทบในเชิงลึก หมายถึง การเห็นความสำคัญของการพัฒนากองทุนแบบให้ความสำคัญกับการพัฒนาความหลากหลายของกิจกรรมของกองทุนมากกว่าการกู้ยืม เช่น มีการจัดการกองทุนเพื่อการผลิตทั้งในรายกลุ่มและรายครอบครัว กองทุนสวัสดิการสมาชิก (เกิด ป่วย และ ตาย) และ กองทุนสวัสดิการผู้นำ ที่เน้นการคืนหาผู้นำที่มีจิตสาธารณะทำงานเพื่อส่วนรวม ซึ่งจะเป็นวิธีการสร้างแรงจูงใจต่อการทำงานเพื่อส่วนร่วม ปัจจุบันมูลนิธิชีเมนต์ไทย ได้สนับสนุนงบประมาณกองทุนหมุนเวียน เพื่อการผลิตแก่กองทุนฯ จำนวน 150,000 บาท นอกจากนี้กระทรวงบอกรถกู้ส่วนกลางก็ได้ทำหน้าที่ร่วมกับโรงเรียนชุมชนชารนาในการจัดการเรียนการสอนกับครูอาสาเพื่อการพัฒนาการศึกษาทางเลือกอย่างต่อเนื่อง และขยายงานสู่พื้นที่อบต. หนองแสง จำนวนกว่า 10 หมู่บ้าน กระทรวงเชื้ออยุ่ทำกินร่วมกับเจ้าหน้าที่สถาบันชุมชนชารนา ได้ประสานกับองค์กร Heifer International เพื่อการพัฒนาโครงการ

สนับสนุนสัตว์เลี้ยงแก่เกษตรกร ซึ่งครอบครัวเป้าหมายกว่า 80 ครัวเรือนใน 2 หมู่บ้าน เป้าหมายในการทำงาน คือ การพัฒนาเพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ันั่นเอง นอกจากรู้สึกความก้าวหน้าที่เกิดขึ้น ด้านต่างๆ เช่น ปืนช้าบ้านปานุ่ให้ความสนใจต่อการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการผลิตข้าวมากขึ้น จากนี้ที่แล้ว ประมาณ 3 ตัน ปีการผลิตนี้ ประมาณ 7 ตัน เพราะมีเกษตรกรต้นแบบที่หันกลับมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และเห็นผลผลิตที่เกิดขึ้นชัดเจน ความคึกคักในการพัฒนาอยู่ต่างๆ ในชุมชนมีมากขึ้นตามมา ยกตัวอย่าง เช่น กลุ่มเยาวชน โตเลี้ยงเป็ด ไก่ เยาวชนเล็ก เลี้ยงพื้นบ้าน เป็นต้น มีเกษตรกรต้นแบบที่ทำการผลิต จำนวน 3 แปลงที่ถูกยกย่องโดยคนในชุมชน ให้ความเอาใจใส่และสนับสนุน ให้กิจกรรมเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น และ ที่สำคัญ แกนนำชุมชนสามารถทำงานขยายผลร่วมกับองค์กรบริหารส่วนตำบลหนองแสง ได้มากขึ้น

ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมข้างต้นนั้น สามารถบ่งชี้ได้ถึงการเรียนรู้ของทีมวิจัยที่มีโอกาสทำงานร่วมกัน จนกระทั่งสร้างความต่อเนื่องสู่การขยายผล ได้ และด้วยปัจจัยต่างๆ ที่เอื้ออำนวยด้วย เช่น การเรียนรู้ดูแลดูแลน้องอย่างแท้จริง การเกิดจิตสำนึกบางอย่างเกิดขึ้นกับบางคน มีองค์กรดำเนินงานที่เป็นทีมเพื่อเลี้ยงมีความใกล้ชิด มีกระบวนการดำเนินงานที่เน้นการพัฒนาภาวะผู้นำและการพัฒนาคน มีทักษะทางวิชาการควบคู่ และ มีการประสานหน่วยงานท้องถิ่นอย่างลงตัวและอาศัยที่เรียนต่างๆ ในด้านการพัฒนาคน มาสู่การกำหนดกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่องและบูรณาการมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ ไม่มีสูตรสำเร็จของการพัฒนา เพียงแต่หลักการสำคัญ คือ การใช้กระบวนการอย่างไรที่จะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสแสดงตัวตนของแต่ละคนในพื้นที่ส่วนรวมตรงนี้ และ เมื่อเข้าแสดงตัวตนแล้วเขารู้ว่าตนของตัวเอง อย่างไร เรียนรู้อะไร โดยการยอมรับความเป็นตนของให้ได้แม้จะเป็นด้านมีดของตนเองก็ตาม ขณะนั้น บทเรียนของตนเองในวันนี้พอบรรลุ กระบวนการที่สามารถเปิดโลกภัยในของคนสำคัญมากกว่าการได้มาซึ่งข้อมูลที่ตอบโจทย์ความเชิงวิชาการแน่นอน.

ธีรดา นามใหม่
หัวหน้าโครงการศึกษาวิจัยรูปแบบอาหารแบบผสมผสานด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
บ้านปานุ่ จังหวัดมหาสารคาม